

«Mala vida». Nivells de violència contra les dones a Olot i la Garrotxa (segle XVI)

Joan Antoni Padrós i Estivill

Institut Vil·la Romana de la Garriga

joanantonipadros@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9795-6495>

Rebut: juliol de 2019.
Acceptat: novembre de 2019.

Resum

Tot i que la documentació local no ens parla explícitament de la situació de les dones al segle XVI, a través dels fons notariais, curials i municipals podem entreveure les seves rutines i participació com a agents actius en el món artesanal i comercial. Alhora, podem veure la desigualtat i la violència a les quals eren sotmeses, tant en l'àmbit familiar com institucional, tant en forma de pressions i amenaces com d'agressió sexual, i també podem conèixer algunes dones rebels, i els límits de la seva rebel·lió.

Paraules clau: dones; Olot; segle XVI; discriminació de les dones; agressió sexual; fuga

Resumen. «Mala vida». Niveles de violencia contra las mujeres en Olot y la Garrotxa (siglo XVI)

Pese a que la documentación local no nos habla explícitamente de la situación de la mujer a lo largo del siglo XVI, a través de los fondos notariales, municipales y de justicia podemos entrever sus rutinas y su participación como agentes activos en el mundo artesanal y comercial. También podemos conocer la desigualdad y la violencia a las que eran sometidas, tanto en el ámbito familiar como institucional, tanto en forma de presiones y amenazas como en forma de agresión sexual, y también podemos conocer a algunas mujeres rebeldes, y los límites de su rebelión.

Palabras clave: mujeres; Olot; siglo XVI; discriminación de la mujer; agresión sexual; fuga

Abstract. «Bad life». Levels of violence against women in Olot and La Garrotxa (16th century)

Even if local documentation does not talk explicitly about women's situation on 16th century, through notarial, municipal and court of law documents, we can see their routines and participation as active agents in artisanal and commercial world. We can also see the inequality and violence they were subjected to, both in the family and in the institutional sphere, such as pressures and threats or sexual aggressions. We can meet some rebel women as well, and the limits of their rebellion.

Keywords: women; Olot; 16th century; women's discrimination; sexual aggression; escape

Sumari

Una mirada desenfocada	«Malls tractas y discòrdies»: intuïcions i
Dones d'Olot	acostaments al voltant de la violència
Violències	domèstica
«Forsaren violentment»: evidències i	Fugues
identitats en la violència sexual	Cloenda
	Bibliografia citada

La història local és una carretera secundària de la historiografia, per la qual sembla que només hi ha de circular qui té vinculació amb l'entorn. Com que parteix de la identitat col·lectiva, i com que sovint es desinteressa pel conflicte intern, queda arraconada en un àmbit comarcal: busca unitats i no transversalitats, i per això aparentment no és de l'interès dels qui no hi pertanyen.

Però precisament perquè comença i acaba en un entorn definit, ens permet una complexitat en la lectura de les relacions que altres àmbits no saben veure: podem aspirar a conèixer cadascuna de les persones, creuar noms, valorar els vincles, entendre els motius darrere de molts actes. Fer-nos preguntes que quan mirem a distància no tenen resposta.

«Son marit ... li donava mala vida», diu Pere Llorenç, carder, en fer referència a Rafela, esposa del bracer Joan Plana d'Olot, el 1562.¹ Quantes preguntes ens desperta aquest comentari! Sobre Rafela en concret, però també sobre tantes altres dones del seu entorn. Sobre les raons de la «mala vida», sobre els nivells d'opressió, sobre la capacitat de resistir-se o de defugir el conflicte, sobre les possibilitats reals de tornar a començar.

«Mala vida» és un concepte recurrent però imprecís en aquest segle XVI: els bandolers són «homes de mala vida» (per exemple Roig Vidal, 2011); el clergat que no compleix amb la vida que se li suposa porta «mala vida» (Peña Díaz, 2015); les prostitutes són «dones de mala vida» (Farreny Sistac, 2004: 20, 141, 243)... En el fons «mala vida» és un calaix de sastre, una categoria que inclou «rufians, homicides, usurers, lladres, tafurs, estafadors, jugadors, adúlter, violadors, bevedors»... tothom!, quan la mirada acusadora s'ho proposa (Rubio Vela, 1988).

Però el text no ens diu que Rafela sigui dona de mala vida: és el seu marit, que li dona mala vida. Un altre testimoni també l'hi diu, en paraules molt semblants: «Què faràs ab ton marit qui-t dona tant mal temps?»

No és fàcil saber del cert a què fa referència. En altres contextos, les esposes que pateixen mala vida poden ser dones maltractades físicament (Álvarez Bezoz,

1. Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), Cúria VII, 35 (1562). Totes les referències posteriors al cas de Rafela Plana procedeixen d'aquest document. Si no es diu el contrari, totes les referències documentals corresponen a aquest arxiu.

2013: 174), mal alimentades (Candau Chacón 2016: 9), que han de viure sense «calçar ni vestir» (Gil Ambrona 1985: 84).

Certament ens movem en la penombra!, perquè cap focus té interès a il·luminar-nos el dia a dia de les dones del petit món urbà d'Olot ni del seu entorn rural. Però si ens posem les ulleres de l'escala micro, si mirem de llegir les referències que ens han arribat de manera fragmentària i atzarosa coneixent els protagonistes... moltes històries agafen sentit: històries de conformisme, menysteniment i domini, però també de rebel·lió i de conflicte, de vegades obert, moltes d'altres encobert.

La condició és submergir-nos en el microcosmos, creuar dades, parlar l'orella en un petit món que es mou en altres paràmetres i que no té cap interès a parlar-nos. Certament ens haurem de resignar a acceptar els silencis, a conformar-nos amb els límits del que no ens correspon saber. Però pensem que un acostament a partir de tot tipus de fonts (curials, notariales, senyorials, municipals, llibres de comptes privats, parroquials...) disponibles per a l'entorn d'Olot i la Garrotxa al segle XVI pot aportar algunes respostes, i en tot cas ens pot ajudar a plantejar-nos preguntes.

Potser així la «mala vida» de Rafela Plana, i de tantes altres dones, podrà tenir un contingut més precís.

Una mirada desenfocada

Sabem tan poc sobre el dia a dia de les dones d'aquell Olot del segle XVI! Eren, és clar, com a mínim la meitat del més d'un miler d'habitants que devia tenir la vila (299 focs al fogatge de 1553). Però són gairebé invisibles a la mirada dels escriptors, que només enfoquen els homes.

A la Garrotxa del segle XVI no tenim cap documentació d'institucions pròpiament femenines (confraries, vida conventual...) i les dones no tenen lloc a les institucions municipals ni eclesiàstiques, o sigui que mai són protagonistes a la documentació que s'hi genera. Als Manuals d'Acords municipals, per exemple, on s'anoten escrupolosament els noms dels càrrecs municipals, dels arrendadors dels impostos, dels qui obtenen franqueses, dels qui opten a la insaculació... només hi trobem una trentena d'anotacions referents a dones (com a beneficiàries dels ajuts per a dot de donzelles pobres, en qüestions de salut o de moralitat) entre els més de tres mil noms d'homes que s'hi escriuen.²

A la llista que se suposa que és més prolixa, la del fogatge, són només 9 dels 183³ noms perquè no són unitats fiscals. Vídues, naturalment.

2. A partir d'un buidat dels Manuals d'Acords I (1546-1563), II (1564-1578), Llibre de Deliberacions del Consell (1578-1588), IV (1593-1596).
3. Del fogatge de 1553 publicat per Iglésies (1979-1981) es conserven els nombres, però no els noms. Però en la documentació curial hi ha una llista inèdita feta en nom del capità de les obres de Roses, per a «pendre informació dells focs són en las parroquias del terme de Olot com lo dit magnífich senyor sia informats són més que no es contengut en la numeració dells fogatges»; paradoxalment en resulta un nombre menor de focs: 183 (Cúria IV, 16, 1553).

Als protocols notariais, una documentació tan rica per a altres coses, les dones no són gairebé mai agents: del buidat d'un sol protocol de 1555, en resulten 34 anotacions on hi actua una dona sola (donacions, testaments, alguna venda si la dona és vídua), 44 on qui firma són home i dona (capítols matrimonials, compravendes o censals quan la pubilla del mas és l'esposa) i 697 anotacions on només intervenen homes: gairebé el 90 %.⁴

Quan els registres són menys formals hi trobem més dones. Si són esborranyats, millor: al Llibre Major de Joan Domènec (àlies) Mijà, que és una versió curosa de deutes de la seva botiga de draps, només hi ha dues dones entre els gairebé dos-cents deutors a la menuda, és a dir un 1 %;⁵ però en canvi al Llibre de Comptes de l'adrogueria de Sebastià Mas, que és un document més de batalla, ple de gargots i ratllades, apareixen en 90 anotacions de les prop de 750, el 12 %.⁶

També trobem dones a la documentació curial. Però, ai, les dones delinqueixen ben poc! Només en quatre casos ens consta que hi hagi dones empresonades en les diverses corts de tota la comarca.⁷ Bé, caldria afegir-hi el procés per bruixeria de Molló, del qual ja ens hem ocupat en un altre lloc, però això és tota una altra cosa, perquè hem d'imaginar aquestes dones més víctimes que no pas culpables (Padrós, 2018). Segur que molts delictes contra dones queden ofegats en la *normalitat* i no arriben a la justícia. Només en un centenar dels prop de 1.100 litigis que es conserven en la documentació curial del segle XVI de les corts d'Olot i voltants, les protagonistes són dones. Molt sovint tenen a veure amb reclamacions de dots o d'herències no pagats. Al món rural la proporció és semblant: poc més d'una trentena dels gairebé quatre-cents processos que tenim per a la vall d'en Bas.

Les dones són sovint invisibles per la mirada de la justícia, que analitza la realitat amb unes ulleres que no les detecta. Mireu aquest exemple:⁸ un dia de 1519 hi ha una gran baralla a la plaça on intervé molta gent, amb diverses coltellades. Intervé la justícia i busca testimonis. N'hi ha transcrits una dotzena. Alguns han vist coses, certament; però altres, diuen que no han vist res, com un que estava «en casa de mestre Alonso barber lo qual sta en dita plassa e assò per fer-se la barbe», un altre que «se-n anà lo mateix instant en sa casa per pendre les armes y ans que no fou armat ya la remor fou pacificada», un tercer que no veu res «per ésser axí indispost com és de la cuxa». Cap dona! És raonable pensar que no hi ha cap dona que hagi presenciada la baralla essent un lloc cèntric i una hora amb activitat, cap dona que pugui aportar més que tres testimonis que diuen que no han vist res?

Mireu aquest altre cas, que fa referència a la vall de Camprodon: quan el jutge (home) i el batlle (home) investiguen unes denúncies per bruixeria a Molló on

4. Notaria Olot, notari Jeroni Bassols, prot. 148.

5. Llibre Major de Joan Domènec (àlies) Mijà (1546).

6. Llibre Major de Sebastià Mas (Cúria, XXVIII, 3, 1548-1551).

7. Cúria XX, 19 (1515); Cúria XVIII, 19 (1596). Notaria del Malloí, notari Salvi Esparreguera, prot. 82, 7/9/1534; Cúria, XIX, 33 (1590).

8. Cúria XXV, 3 (1519).

totes les involucrades són dones, comencen per interrogar... tres homes! I què diuen? Que no en saben res, és clar. El cirurgià Esteve Vila, que deu ser home pràctic i urbà, fins i tot sembla molest: «que-s meravella aquexas barafundas [renou desordenat, confusió] qui las ha trobades ny de ont son vingudes» (Padrós, 2018: 410).

Amb aquest hàndicap de partida, potser no és del tot just però sí que comprensible que no hi hagi referència a la situació de la dona en cap dels més de cinc centenars de pàgines que sumen les grans monografies publicades sobre l'Olot del segle XVI; tampoc en cap de les dotzenes d'estudis específics sobre l'època.

Però mirant per les esletxes, essent conscients que demanem a les fonts allò que no volen dir-nos, aprofitant referències atzaroses, buscant-les, sí que podem fer-nos una idea, incompleta i borrosa, sobre la vida quotidiana de les dones olotines del cinc-cents.

Dones d'Olot

Permeteu-nos una comparació fora de lloc. Quan llegim la documentació disponible i ens imaginem aquest Olot del cinc-cents, ens sentim més a prop del *Decameró* que no pas del *Quixot*. A escala i amb totes les prevencions, és clar. Hi ha dinamisme, conflicte, vitalitat, alegria, centenars d'històries paral·leles. Però costa imaginar un *Decameró* sense dones! I, ja ho hem dit, a la documentació olotina les referències són escadusseres.

De manera esporàdica, molt aleatòria, apareixen en la documentació els petits esdeveniments que havien de formar part de la vida quotidiana de les dones olotines. No ens aporten gaire més enllà del que el sentit comú ens permet imaginar, però tenen el valor de fer protagonistes les qui no ho són mai.

Les dones fan les tasques invisibles. La logística de la llar i de la família està en mans seves, també la salut. Com que són tasques invisibles... els documents no ens en parlen gairebé mai, més enllà de referències casuais. A les nits, les dones filen, soles o en grup, en un espai de socialització que ha de jugar un paper molt important en l'establiment de confiança, en la circulació de la informació, en la conformació d'opinions.

Més enllà d'aquestes obligacions domèstiques, tot i la indiferència dels documents, entreveiem dones que intervenen en àmbits de la vida econòmica. Sabem que els artesans solien tenir botiga a la planta baixa de la casa, i que el mestre i amo és sempre un home: tot i que s'ha descrit en altres entorns un paper rellevant de la dona en la vida gremial, en la documentació de la Garrotxa del cinc-cents no n'hi trobem cap. La dona seria, en aquest món artesanal, una figura dependent. Però també intuïm que, en bona mesura, el fet d'exercir un ofici havia de ser una empresa familiar, amb un rol important en la gestió, l'atenció, el control, la feina en definitiva, per part de la dona. Els textos són plens de referències a esposes i filles que són als tallers de sabaters, de paraires, de teixidors, d'abaixadors... i reben els clients, negocien preus, tanquen acords, venen a la menuda. No hi ha frontera entre les tasques domèstiques i la feina al taller (Perfetti, 2015). Si

donem per descomptat que les dones s'integren amb naturalitat en la feina de les unitats agrícoles, fins i tot fent tasques remunerades per a certes activitats específiques, per què no ho haurien de fer en l'àmbit urbà?

Ara bé, el fet que intuïm que hi hagi dones darrere el món masculí de l'activitat artesanal i comercial, no ens ha de fer oblidar que no tenien accés a l'aprenentatge formal ni als espais de relació corresponents.

La majoria de dones no deu saber llegir, és clar. Si fins i tot hi ha membres (homes!) del grup dirigent que controla la vida municipal a Olot que no en saben,⁹ ni tampoc alguns comerciants!¹⁰ A l'estudi que hi ha a la vila, només hi assisteixen nois.¹¹ De les dones, les fonts no consideren oportú parlar-ne, però hem d'imaginar que gairebé cap sap llegir, més enllà de la petita aristocràcia i les classes dirigents de la vila; quan a madona Terrada, per exemple, se li demanen certs documents sobre la propietat d'un mas, ella diu que no s'oposa al fet que el reclamador remeni entre els seus papers, però que ella no ho pot fer perquè no sap llegir ni escriure.¹²

La vida religiosa segur que juga un paper important com a aglutinant d'aquestes dones que viuen sotmeses a un marit, un pare, sense cap altre espai de socialització exclusiu i propi reglat. Si entenem que la creació de confraries vinculades als oficis tenen un paper d'estructuració protosindical, per què no hem de pensar que la litúrgia religiosa permet a les dones trobar aquest espai de relacions? «Moltes dones del carrer venien de vetllar en capella Santa Magdalena» la nit que Tomàs Serrat va matar un gos que els va bordar.¹³

En definitiva, en el formigueig incessant que es dona a Olot, en els fluxos de persones o de mercaderies, per raó de negocis o de creences, tot i que els escriptors les oblidin... centenars de dones tenen un dia a dia d'activitat, de responsabilitats, presència.

Violències

«Què faràs ab ton marit qui-t dóna tant mal temps?», va preguntar un dia de la primavera de 1562 el bracer Joan Sala a Rafela, segona esposa del seu amic Joan Plana. Això ens dona dret a imaginar, no us sembla? I se'ns ocorren moltes opcions, perquè no és fàcil ser dona a l'Olot del cinc-cents.

Sabem que la societat feudal és violenta per definició. Hi ha una violència permanent de dalt a baix, institucional, implícita en cadascun dels actes i dels moments, que es pot mostrar si és necessari, però que és igualment eficient quan només és sobreentesa. Hi ha la violència dels qui queden al marge del sistema —com els bandolers, tot i que de fet en gran mesura formen part del sistema, per la

9. Als Manual d'Acords, II, III i IV es recullen diversos casos de persones insaculades no aptes per a certs càrrecs per no saber llegir ni escriure, i debats interns sobre la qüestió.

10. Trobem albarans signats per gent que no sap llegir ni escriure a Cúria XXVIII, 3 (Llibre Major de Sebastià Mas, adroguer), 2/5/1548 i 7/5/1548.

11. Cúria XVII, 20 (1519).

12. Notaria del Mallol, notari Joan Mata, Protocol 87, 30/7/1555.

13. Cúria XIX, 30 (n. d.).

xarxa de proteccions creuades que els envolta. I també hi ha la petita violència quotidiana, no sempre explicable a partir de la raó, que impregna el dia a dia de les relacions i que ha de marcar de manera invisible la vida de tothom, tant quan es manifesta com quan no.

Però també hi ha una *violència específica contra les dones*. Naturalment els homes que escriuen no tenen gran interès a documentar-la, i per això els casos que trobem registrats han de ser només una mostra. Més enllà de la violència sexual i de la que es dona en l'àmbit domèstic, que tractarem a part, trobem en els registres, de manera puntual, una gamma àmplia de violències contra les dones:

- *Paternitat irresponsable*: el pes de la moral sanciona les relacions fora del matrimoni, però la força de la natura remou forces en sentit contrari. Diuen els rumors que el pare del fill de madona Rierademont és Joan Illa, i que «ell no's curave d'elle ni del minyó»;¹⁴ Bernat Vayreda dels Angles és condemnat a pagar 3 lliures «per haver empenyada na Bernada Masdeu ... que ha parit una filla»;¹⁵ Bernat Bolets de Sant Feliu de Pallerols és empresonat a les Preses perquè després d'una llarga relació consentida ha deixat prenyada Joana Bassols de la Cot, però s'ha casat amb una altra, i la noia reclama «li sie donat per marit y que aquel vol sie seu y ella sua».¹⁶
- *Insults i insídies*: en Giralde de Vilcasach està pres per insultar Rafela, esposa de Jaume Sabater;¹⁷ un grup de nois insulta la germana de Pere Crosas durant el seu casament «contra la qual proferien moltes paraules de mala criança»;¹⁸ en un cartell de desafiament que algú penja a la porta de la casa d'en Pere Cros de les Preses es malparla de la germana d'en Sala de Batet;¹⁹ Pere Morató ha «empedregat esta nit passada entre dotze horas y una las finestras e portas ... d'Antoni Prat mestre de cases ... iniuriant aquell de paraulas iniuriosas dient-li cornut y bagassa a sa muler y altres impropis».²⁰ La reputació és fràgil i inestable, i l'estatus de la dona en depèn.
- *Amenaces i intimidació*: el gascó Bertranet de Barelló ha amenaçat amb donar una coltellada a la dona de Gabriel Moriente;²¹ quan el porter reial troba a la botiga de Caterina Gomberra unes sabates que no ha bollat a Olot, li fa «grans feras y menassas», i l'obliga a pagar un suborn;²² un fill d'en Riera pren el torn de filar a Elionor, filla del mestre de cases Lleo-

14. Cúria XVI, 20 (1517).

15. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1557, sotsveguer Pere Roca, 4/5/1555.

16. Cúria IX, 26 (1537).

17. Cúria XIV, 25 (1567).

18. Manual d'Acords I (30/12/1562, sic hi diu 1563).

19. Cúria II, 10 (1536).

20. Cúria XXIII, 8 (1579).

21. Cúria XXIV, 13 (1518).

22. Cúria XVIII, 13 (1549).

nard Xarles;²³ en Fontanet Xambo ha «tirat una pedrada a una euga de na Baneta».²⁴

- *Abús de poder*: el capità del castell del Mallol ha entrat a casa d'Anna Galcerana, ho ha escorcollat tot i s'ha endut «fins els ferros del foc y dos miges botes y moltes altres cosas».²⁵ La «pobre vídua» Clapera, que s'ha quedat sense mas perquè el seu pare el va vendre a carta de gràcia, intenta oposar-se al desnonament i «Joan Narcís Compta dix que-m volia rosegar y treure ab cabeis rossegant de casa de la Clapera»; en qualsevol cas és una resistència frustrada: no s'arriba a l'enfrontament, i el batlle fa «pendrer y capturar la dita pobra vídua y posar aquella dins una sitja molt humida y podrida y tenir-la allí ferrada de manera que no-s poria fer per los més criminós y facinorós home del món».²⁶
- *Extorsió*: el daguer Antoni Vergés ha anat a casa de Rafela Fàbrega de Sant Cristòfol les Fonts, l'ha «desafiada en nom y per part de Joan Cassanya gascó de la companyia de Joan Scuder» —que és un famós bandoler— «y per dit desafiú haver-ne extorquit una quartera de blat».²⁷
- *Agressions*: el procurador de l'abat ha entrat a casa de Bartomeu Jaume Joan, s'ha endut plats, canelobres... i ha maltractat la seva sogra;²⁸ el teixidor Joan Grau ha agredit Joana Solera;²⁹ algú es presenta a casa de Miquel Guillot «y li volien spallar les portes y nafraren sa muller»;³⁰ en Pere Verdager de Sant Martí de Llèmena ha «batuda la muller d'en Alsina»;³¹ Constança, dona de l'abaixador Bernat Costa, discuteix amb un noi que li reclama que li retorni una part del preu d'uns vels; com que ella s'hi nega «arribà son pare de dit fadrí qui ab la spasa sense dir-me res me donà un gran colp de pla ab la dita spasa per lo cap aval».³²

Potser pensareu que de maltractaments, insults, agressions... n'hi ha molts més contra homes. Certament. Però la proporció en què surten les dones en aquesta llista de víctimes és molt superior a la proporció que ocupen en cap altra documentació a l'època, i en tot cas mai els homes han de témer violència equivalent de part de les dones: qualsevol episodi de violència que un olotí pogués imaginar o témer anava associat a un home.

23. Cúria XVII, 18 (1514).

24. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Bernat Francolí, 15/10/1573.

25. El capità argumenta que s'ho han endut perquè ella estava en casa de bandolers, de qui són els béns (notaria del Mallol, notari Cebrià Closells, prot. 96, 4/7/1570).

26. Cúria, XIX, 33 (1590).

27. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 20/5/1573.

28. Cúria CXIVbis, 29 (1571) i XIV, 46 (1571).

29. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Rafel Anglada, 6/2/1545.

30. Cúria XVII, 9 (1565).

31. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 1495, veguer Joan Bret (17/6/1557).

32. Cúria XIII, 6 (1517) i Cúria VIII, 3 (1517). En la versió de l'agressor, ella ha atacat abans el seu fill.

Només trobem les dones com a agressores en dos casos, sempre contra altres dones: quan en Pairó i na Lloses de Sant Esteve d'en Bas estan discutint sobre el «bestiar de lana» apareix enfurismada «la muller den Guitar», es llença sobre la Lloses, «caygueren en terra ... e vaé na Lozes sangonosa e lo nas pisat».³³

L'altre cas també afecta només dones; comença amb insídies: Joana Ferrer diu a Francesca Cademont que el seu germà ha fet un fill a una tercera (madona Rierademont) i no se'n vol fer càrrec. Segueix amb amenaces: madona Rierademont ha dit que «ella lo faherie matar o acoltellar». La discussió puja de to... i acaba en una gran baralla en la qual madò Cademont es queixa que «és stada nafrada en un dit», diu que amb molta sang (molta sang en un dit...?), però més aviat sembla que ella és l'agressora: segons una testimoni «se abaxà a terra y pres una pedra y acostàs ab lo bras alsat [a Joana Ferrer]... y quant li fou ben prop li tirà la dita pedra ... sobre la mamella y havent-li tirat se alargà la volta d'ella per voler-la pendra per los cabells y de fet la pres y li arreballà los vèlls del cap».³⁴

Tenim, és cert, un procés en el qual dues dones decidides s'enfronten a l'autoritat: quan el batlle Comelles penyora els porcs de Mateu Banús (àlies) Aulines es troba que «ab un totxo ab sa mara y una mossa son axits al dit balla en lo camí real qui forcívolament li levaren dits porchs».³⁵ Un totxo, una mare i una mossa contra el batlle...

Hi deu haver una altra *violència institucional* que no podem veure precisament per la seva immensitat, immobilitat, omnipresència: la «domesticació de les dones» (Gautier, 2003: 690-691). Quants abusos no es devien generar si les dones no poden participar en cap decisió en cap àmbit públic, no poden ser agents en cap activitat econòmica, no tenen al seu nom cap propietat? Per què Caterina Conill acaba tipa de reiterar les seves queixes al procurador de l'abat sense tenir mai resposta?³⁶ Per què el notari tarda tant a prendre testimonis en una causa que afecta Elisabet Morató,³⁷ li discuteix el seu dret a heretar,³⁸ li reclama que lliuri el llibre d'entrades i eixides de l'heretat del seu oncle?³⁹ Per què no es nomenen tutors per al pubill Comelles, de manera que Antiga Aruga no pot actuar ni reclamar drets que li corresponen per herència «sobre la casa meva y heretat de Comellas»?⁴⁰ Per què es posa en qüestió el dret de Margarida Domènec a cert patronat?⁴¹ Per què no es té present que Antiga Estanyoldamont és la propietària del Mas Estanyol, i per tant no correspon que se'n faci inventari per deutes del seu fill Antic?⁴² Per què no es consideren els drets de Violant Terradelles sobre la

33. Notaria del Mallol, notari Mata, prot. 95, 6/5/1546.

34. Cúria XVI, 20 (1517).

35. Cúria, XX, 7 (1556).

36. Cúria XVI, 6 (1571).

37. Cúria XIV, 26 (1563).

38. Cúria XII, 13 (1566).

39. Cúria XIV, 35 (1566).

40. Cúria XVII, 8 (1571).

41. Cúria XIV, 43 (1568).

42. Cúria XIVbis, 9 (1587).

casa i el tint d'Esteve Piquer abans d'ordenar-ne la venda?⁴³ Per què no s'investiguen les acusacions de frau contra Mateu Closells en l'administració de la Causa Pia que ha de garantir dots a les noies del llinatge de Miquel Març?⁴⁴

«Forsaren violentment»: evidències i identitats en la violència sexual

Pel que fa a l'espantosa, immensa violència sexual, la nostra mirada queda distorsionada per les dificultats de documentar-la. Ho sabem bé encara avui: la vergonya, l'autoculpabilització, la inexistència d'espais adequats per a la denúncia, el bloqueig que és fruit de la impressió que ningú no actuarà, la por a les represàlies i al desprestigi, el fet de continuar convivint (en el veïnat, la família...) amb l'agressor... fan que gran part de les agressions quedin silenciades per la mateixa víctima. Com no havia de passar el mateix —i intuïm que en una escala molt més gran— en un món on la dona no és ni tan sols subjecte de res, i on l'honor, l'estatus familiar, la moral catòlica són l'única atmosfera que es respira? I quants casos no devien quedar relativitzats, ocultats per la *solidaritat entre homes* fins i tot en cas improbable d'una denúncia? Queda ofegada en una zona grisa de la violència indefinida, relativament tolerada, amb incriminacions poc freqüents (Vigarello, 1999).

I malgrat tot en tenim constància. Però no en els processos judicials, que sorprenentment (o no) miren cap a una altra banda: n'hi ha un de sol entre el miler de processos conservats! Pere Jos ha «corromput» Caterina Sebastiana, i ara és a la presó.⁴⁵ Però és que la justícia no s'ocupa d'aquestes coses i aquest únic procés que tenim és perquè qui el comença (el notari Joan Clos, la víctima és minyona a casa seva) pertany al món judicial, ho aprofita per a denunciar irregularitats diverses en el govern municipal i... tendeix a la literatura. En altres contextos s'han documentat xifres semblantment baixes de processos per violació, normalment iniciats perquè hi concorre un segon delictes (Robert, 2008).

Si la justícia intervé, en tot cas, no és per a castigar la violació, sinó per a obligar a reconèixer la paternitat. És el cas de Caterina Rierademont. Mentre el seu germà està fent llenya al bosc, «dita germana sua li dix que [Bartomeu] Barsaló la anujave». El germà, però, no hi para atenció («no curà de més leshores ... no pensant en res de mal»), però «quont vench la nit essent a casa sua» Caterina li explica que el noi «la nugave (l'enutjava?) e perquè ella no volia fer lo que ell volia dix que li volia dar ab la spassa per lo cap». Dos (!) mesos més tard «dita germana sua parí hun fill», i insisteix que el pare és Bartomeu, que accepta la paternitat perquè «dues vegades l'a coneguda».⁴⁶

Però és que les agressions sexuals no es resolen per la via judicial, sinó a través de composicions entre les parts. Sens dubte això beneficia l'agressor: les penes sobre el paper són molt dures (assots, galeres...), però ningú arriba a

43. Cúria XIVbis, 50 (1576).

44. Cúria, XXIII, 7 (1578).

45. Cúria I, 8.

46. Cúria XVI, 18 (1514) i 19 (1514).

les instàncies judicials a l'Olot del segle XVI. Les composicions escurcen terminis, però amorteixen el càstig. Com que queden a la instància local, i generen una documentació escassa, difícilment ens han arribat, i la nostra visió queda distorsionada per la imatge que ens formem a partir de processos complets que es conserven en arxius centralitzats, quan en el fons són extraordinaris (Gil Ambrona, 2008: 246-248).

Afortunadament, conservem a Olot les anotacions de les composicions fetes pel lloctinent del veguer per un total d'uns set anys⁴⁷ i disposem de manera indirecta d'una petita llista d'altres actuacions inserides dins d'una reclamació més àmplia;⁴⁸ no és l'única cort que hi ha a Olot (a la vila conviu amb la de l'abat de Ripoll i hi ha altres corts senyorials a la comarca, que devien generar una documentació similar perduda). I aquí hi trobem una dotzena d'anotacions (és a dir, un parell per any, per a una vila d'uns tres-cents focs) on s'hi expliciten casos de violacions, que es resolen amb el pagament d'una composició —és a dir, un reconeixement de culpa.

Hi ha *violacions individuals*: en Pere Ribera és inculpat «de ésser entrat per forsa a casa de una dona y voler-la conèixer forçívolment»;⁴⁹ en Joan Font «de ésser entrat per forsa a casa de una dona»;⁵⁰ Antoni Benet, de « ésser-se agafat ab una dona per forsa»;⁵¹ Gabriel ça Coma, «de ésser entrat de nits ... en casa de madona Joana Murtra muller de Salvador Murtra brassar y ésser-se agafat ab la dita madona Joana Murtra y voler-la forsar y conèixer carnalment»;⁵² Arnau Verdolet «de haver volgut forsar a Joana donzella mossa de Joan Badia»;⁵³ en Nogareda de Ridaura «de forsar una dona en lo camí»;⁵⁴ en Miquel Serra, també a Ridaura, «ha volgut forçar una donzella».⁵⁵

Però també hi ha *violacions col·lectives*: el sastre Arnau del Mallol i el paraire Toni Masbernà són inculpats «de ésser entrat a una casa de una dona per forsa y voler-la conèixer carnalment y per forsa»;⁵⁶ el paraire Jeroni Bassols i en Pere Fontanella són inculpats «de ésser entrat per a forsa a una casa y haver-la conegu-

47. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558. Hi ha anotacions per a sis mesos de 1544 i els períodes 1558-1562 i agost 1572 - febrer 1575.

48. Cúria, XVII, 9 (1565).

49. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 15/9/1561.

50. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 2/2/1563.

51. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, anotació sense datar (entre 27/2/1562 i 27/9/1562).

52. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 9/11/1572 (ha de dir 1573?).

53. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 22/6/1574.

54. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Rafel Anglada, 24/2/1544.

55. 1580. Document citat per Monsalvatje (1889: 204).

56. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 4/8/1561 i 9/8/1561.

da carnalment»;⁵⁷ també s'actua contra «Jaume Toralles i Gabriel Anglada per ésser entrats a casa de una dona per forsa»,⁵⁸ i contra «Jaume Tauler per haver volguda forsar y Jaume son nebot per haver haguda còpula carnal ab na Margarida Masmolina»;⁵⁹ en Francesc Alzina, en Jeroni Riera i Antoni Gou han «anat en casa de Dalfina Luysa y de Margarida filla sua y forsaren violentment la dita Margarida». ⁶⁰ És raonable pensar (pel context, pel valor de la composició) que també pertany a aquesta categoria l'acció de Miquel Janicot, Jaume Buscà, Joan Casals i Jaume Vila contra una noia, tot i que la redacció de l'anotació no hi inclou referències a la violència: «enculpatts de aver aguda còpula carnal ab una dona». ⁶¹

En altres contextos s'ha matisat que el fet que hi hagi diversos implicats no vol dir necessàriament que la violació no sigui individual («la violació és cosa de dos»; Córdoba, 2008: 195), perquè alguns dels implicats poden ser col·laboradors o encobridors. Però el valor de la composició que el lloctinent registra ens fa pensar que no és el cas: són (excepte en una ocasió) per valors iguals per a tots els implicats, i equivalen al que es paga per una agressió amb arma blanca que generi una ferida: aquests darrers, per exemple, paguen al lloctinent 3 lliures, que és el mateix que uns mesos abans ha pagat Joan Jos per «haver donat una coltellada en la mà de Arnau Montant traginer»; per una agressió amb mort es paga deu vegades més.⁶²

Aquestes accions «en manada» tenen probablement la mateixa lògica que Ismael Almazán documenta per a Terrassa: «les violacions realitzades en grup... solien tenir com a objectiu forasteres, criades o dones sobre la moralitat de les quals es dubtava. En general, totes aquelles que no eren protegides per una parentela propera, però que, a la vegada, eren les úniques dones amb una vida independent, per la qual cosa aquest mecanisme també actuava com a amenaça per a totes les que pretenguessin desafiar l'autoritat masculina» (Almazán, 1989: 51-52).

Però malauradament no tenim manera de trobar un *perfil per a les víctimes* de moltes de les violacions (individuals o en grup), perquè sovint no estan identificades («una dona»), o bé són noms que no podem creuar amb cap altre document. Que es tracti de dones alienes a cap altra documentació, però, ja és tot un indicador. Podem intuir, a més, que el model de dona jove sense xarxa de protecció serveix per a alguns dels casos: «madona Joana Murtra muller de Salvador Murtra

57. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558 lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol 1/7/1561 i 7/7/1561.

58. Cúria XVII, 9 (1565).

59. Cúria XVII, 9 (1565).

60. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 5/3/1574, 27/3/1574 i 14/12/1574.

61. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Francesc Coma lloctinent, n.d. (entre 29/2 i 7/3 1560).

62. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 13/1/1574 i 2/9/1574.

brasser», que és un home de pas que no trobem mai més;⁶³ «Joana donzella mossa de Joan Badia» ha de ser una minyona en el servei domèstic;⁶⁴ i hi ha el cas clar de Caterina Sebastiana «extranea persona y no aparentada de la vila de Olot ni té pare ni mare».⁶⁵

Pel que fa als *homes agressors*, hem de diferenciar dos perfils. D'una banda, hi ha joves que no trobem en la documentació de manera habitual però que sí que apareixen implicats en altres tipus d'episodis de violència de baixa intensitat, perquè són signants de treves abans o després de les agressions, com Pere Ribera,⁶⁶ Antoni Benet,⁶⁷ Joan Font⁶⁸ i Arnau Verdolet.⁶⁹ Deuen ser jornalers, bracers, gent problemàtica, que es desplaça sovint. Són qui protagonitzen les violacions individuals. També és el cas d'alguns dels implicats en violacions en grup: Jaume Buscà apareix poc després implicat en una «brega»;⁷⁰ a Francesc Alzina el trobem un any després implicat en una agressió amb coltellada, i deu ser qui signa unes treves;⁷¹ un dels seus companys en l'agressió, Antoni Gou, surt esmentat com a bandejat de la vila dos anys abans.⁷²

Un model diferent és el de joves benestants. Els coneixem una mica millor, perquè després tenen trajectòria a la vila. En aquest cas l'agressió sexual deu ser deguda precisament al poder que tenen. Mireu el cas de Gabriel ça Coma, que deu ser fill d'un altre Gabriel ça Coma que durant anys ha estat en els nivells més alts del govern municipal (cònsol en cap, clavari, almoner, procurador de l'hospital, oïdor de comptes, procurador de l'abat de Ripoll)... El Gabriel ça Coma «jove» entrarà als nivells baixos del govern municipal (és escollit per a la bossa de comuns de la vila),⁷³ serà empresonat el 1574 al costat dels més alts representants municipals arran d'uns aldarulls provocats per una disputa amb els representants de l'abat sobre els drets del peix.⁷⁴ Quan uns anys abans ha estat «delat y inculpat de ésser entrat de nits ... en casa de madona Joana Murtra», el text ens

63. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 9/11/1572 (ha de dir 1573?).

64. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 22/6/1574.

65. Cúria I, 8.

66. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Francesc ça Coma 18/12/1555.

67. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Francesc ça Coma 7/1/1559.

68. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 15/6/1561.

69. Cúria II, 1b (1575).

70. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 10/8/1560.

71. Cúria II, 1c (1575).

72. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 7/8/1572.

73. Manual d'Acords II, 1/1/1578.

74. Manual d'Acords II, 24/2/1574.

explica que ho ha fet «en nom del procurador de Olot», i és aleshores que l'ha volgut «forsar y conèixer carnalment».⁷⁵

Els nois d'aquest perfil els trobem més en les agressions col·lectives: aquests cadells deuen trobar en l'agressió sexual l'expressió del seu poder, algun tipus d'iniciació, els lligams de grup... Com és que gairebé no els trobem en les violacions individuals? Potser la mostra no és prou gran, però podem aventurar una altra hipòtesi: violen a casa. Tenen minyones i no els cal entrar per força a casa de les veïnes podent actuar amb discreció en l'àmbit privat (Mantecón, 2002). En altres àmbits s'ha quantificat en una tercera part les violacions que afecten aquest perfil de víctima (Córdoba de la Llave, 2008: 203). Com que no hi ha destrosses públiques i com que hi ha una jerarquia domèstica que intimida, no transcendeixen... a menys que aparegui l'eixelebrat del notari Joan Clos i ens ho expliqui: Caterina Sebastiana, minyona víctima d'una violació, no té «sperança de justitia se li fassa en dita vila de Olot per ser dit Pere Jos aparentat ab persones riques y poderoses qui per ell miraran en treure'l de presó».⁷⁶

Els deuen unir vincles d'edat, de classe, també familiars. Potser hi ha un punt de ritual: Jaume i Joan Tauler són oncle i nebot. Molt més sorprenent és el lligam entre Jaume Toralles i Gabriel Anglada: el dia que tots dos entren «a casa de una dona per forsa» no sabem què els uneix. Gabriel Anglada és capellà, i les males llengües l'acusen de tenir un fill. Però uns mesos més tard la mare de Jaume Toralles serà assassinada i Gabriel Anglada es convertirà en el tutor de l'orfe.⁷⁷

També és de bona família Jeroni Bassols: fill del notari Galceran Bassols i germà del jutge Onofre Bassols. El 1560 i el 1561 porta una vida perillosa: en menys de dos anys signa treves dues vegades, és acusat «de haver donada una cultellada a la cara a Llorenç Orriols»⁷⁸ i és aleshores que participa en una violació amb Pere Fontanella. A partir de 1562 ja apareix com a notari, implicat per cert en alguns casos on és acusat de tenir actuacions una mica tèrboles.⁷⁹

El seu company d'agressió, Pere Fontanella, és del mateix perfil, perquè uns deu anys més tard apareix com a arrendador dels drets de l'abadia de Sant Joan les Abadesses a les parròquies de Sant Martí de Tornadissa, Sant Ponç d'Aulina, Vidrà i altres.⁸⁰

Pel que fa a Miquel Janicot, que protagonitza amb tres més una agressió el 1560, signarà treves un any després⁸¹ en el mateix bàndol que Jeroni Bassols, a qui ja hem vist com a participant en una altra violació en grup. És nebot del que

75. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 9/11/1572 (ha de dir 1573?).

76. Cúria I, 8.

77. Cúria XVII, 9 (1565).

78. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 23/9/1560, 4/12/1561, 19/12/1561, i ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Bassols, 26/1/1575.

79. Cúria XII, 13, 1566; Cúria XIV, 35, 1566; Cúria XII, 14, 1566; Cúria XII, 20, 1562; Cúria IX, 4 1570; Cúria IX, 14, 1571; Cúria CXIVbis, 14, 1572; Cúria XIV, 58, 1573.

80. Cúria VII, 10, 1574.

81. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Joan Terrada (àlies) Pascol, 4/12/1561.

serà lloctinent del veguer a la vila i tindrà vuit anys després prou poder econòmic per a ser un dels seus fermadors.⁸²

«Malls tractas y discòrdies»: intuïcions i acostaments al voltant de la violència domèstica

Hi ha d'haver també tota una altra violència sorda en àmbits que només podem imaginar: què deu passar en l'immens forat negre de la violència domèstica? De la nostra experiència en el present sabem que encara en podem esperar menys registres. Acudir a la justícia només podia ser un últim recurs (Morte, 2012: 215). Certament, no tenim les orelles parades en el lloc adequat (Gil, 1985). Ens queda intuir què s'amaga darrere algunes frases soltes. Quines devien ser les «rahons y eo malls tractas y discòrdies» que hi havia dins del matrimoni entre Jerònima i Joan Amic?⁸³ Quin odi devia portar Joana a fer un escrit per a protestar que el seu marit, Pere Boló, que està empresonat, no porti posats els grills i la cadena, de manera que «del tot sta solt per una cambra servint aquella de presó»?⁸⁴ Per què Margarida Casadellà i la seva filla Bàrbara són expulsades del mas Casadellà de Sant Joan dels Balbs pels seu nebots, tot i haver-hi estat vivint durant anys?⁸⁵ Què va portar Elisabet a renunciar a l'herència del seu oncle Galceran Bassols en casar-se (si és que hi va renunciar)?⁸⁶ Quan Joana Boixeda renuncia a la tutela dels seus cinc fills, que tenen entre dos i onze anys, «per ésser dona frègil e de flaca condició que no som per poder entendre ni governar dits mos fills y fillas»..., ho fa per pròpia voluntat o després de rebre pressions?⁸⁷

Com que el matrimoni és un pacte entre famílies, la dona parteix d'una debilitat: hi arriba com un ostatge. La força de les relacions familiars la podem intuir en aquest cas: «lo die de Sant Matia ... en la vesprada» es presenten vint-i-cinc homes «molt armats ab hun ca de judes tot negre» a casa del pobre Mateu Colomer, del Corb; se'l volen endur «manassant-li que-l degolarian». La raó? «hu quis diu Roger» es queixa que «se ere casat ab una sua parenta». Però «hu de la companyia quis diu Lach» suggereix als presents que «fora milor donàs alguna cosa». Comença la negociació: en Roger reclama 40 ducats, però «avent ... regatagat molt» arriben a un acord per 16.⁸⁸

Segur que hi ha dones que manen molt en el seu cercle familiar, segur que hi ha matriarcats de fet, segur que per intel·ligència o per intrigues o per carisma o per ambició n'hi ha que tenen el control absolut de tota la xarxa familiar. Per exemple, el 1500 Pere i Joan Clos es burlen de la influència de la tia: «vos volent obtemperar e obehir a les voluntats de la vostra muller e tia nostra e aquella fins a

82. Cúria XX, 10 (1568).

83. Cúria XXIV, 5 (1555).

84. Cúria XIVbis, 6 (1573).

85. Notaria El Mallol, notari Closells, prot. 91, 17/12/1561.

86. Cúria XII, 13 (1566).

87. Notaria El Mallol, notari Mata, prot. 87, 1556.

88. Cúria XVIII, 5 (1540).

la ungla servir». ⁸⁹ Però segur que hi ha també dones que pateixen humiliació, maltractes, menysteniment. A través de mecanismes que només podem imaginar o intuir.

Què s'amaga, per exemple, darrere les *reclamacions de dots*? En trobem sovint a la documentació curial⁹⁰ i notarial,⁹¹ i hem de suposar que la gran majoria no van arribar mai al paper, perquè es devien resoldre per altres vies (des de les simples converses i pressions, fins a la intervenció d'«homes bons» o altres mecanismes de mediació interna, a la família o a la comunitat). Podem pensar que potser els incompliments en els pagaments es deuen a una mala conjuntura, a càlculs equivocats...; però la fúria «homèrica» de Maureen O'Hara a *The Quiet Man* (John Ford) per reclamar al seu germà el dot que li correspon ens ajuda a entendre que l'autoestima, l'orgull, la identitat de la dona es cosifica en aquells béns; el fet de no tenir-los li genera un maltractament en el si d'aquella comunitat, una situació de debilitat dins del matrimoni i en el seu estatus en relació amb la família política on és nouvinguda. Quan a Joana de Sant Miquel sa Cot el noi que la ronda li proposa que visquin junts sense casar-se, ella no vol perquè «nosaltres nos aurem jugat lo adot». ⁹² John Wayne s'ho mira amb perplexitat: com nosaltres, ve d'un altre món. Podeu pensar que la referència és extravagant. Però si el gran «banquer» (usurer) que és Miquel Març testa per a crear una Causa Pia perquè les donzelles del seu llinatge tinguin un dot adequat i hi integra com a administradors la gent més rellevant de la vila,⁹³ si la Universitat es veu en l'obligació de fer anualment pagaments a partir de fons de la Pia Almoïna perquè les «donzelles pobres» puguin aportar un dot al seu matrimoni, si se'n parla al Consell Municipal, es registra als Manuals d'Acords... per quantitats irrellevants,⁹⁴ si la vídua Anna Cols arriba a litigar contra el seu fill, i no vol lliurar la clau de certes caixes fins que se li retorni el seu dot...⁹⁵ és que la fúria homèrica de Maureen

89. Notaria del Mallol, not. Damià Saperà, prot. 78, 11/1/1578 (solt).

90. Cúria XIV, 32 (1566); XIVbis, 48 (1575); XVII, 5 (1563); XVII, 8 (1571); XVII, 7 (1563); XVIII, 1 (1535); XIX, 26 (1565); XX, IV (1571); XX, 14 (1569); XXII, 2 (1557); XXV, 1 (1564).

91. Només n'hem fet el buidat dels protocols de la notaria del Mallol, a la vall d'en Bas, durant tot el segle (prot. 58, 77, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, M. Closells SN 1572 I 1574, Dez Prat SN 1574 i 1575): hi ha reclamacions explícites (not. Cebrià Closells, prot. 84, 27/10/1573), procures per a cobrar el dot (not. Esparreguera, prot. 82, 12/1/1538; not. Cebrià Closells, prot. 102, 25/2/1578), però també censals per reconversió del deute (not. Cebrià Closells, prot. 84, 29/8/1545; not. Mata i Boixeda, prot. 86 i 87, 30/1/1556) i... un centenar! de debitoris i àpoques per endarreriments en els pagaments.

92. Cúria IX, 26 (1537).

93. Llibre de la Causa Pia de Miquel Març.

94. Les aportacions són de 40 sous. En les composicions que fa el lloctinent del veguer en els mateixos anys valora de manera sistemàtica «un parell de capons» en 4 sous (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558). És a dir, la quantitat aportada per l'almoïna com a dot equival al preu d'uns 20 capons.

95. Cúria XIVbis, 18 (1581).

O'Hara està més a prop d'entendre la mirada de les dones del cinc-cents que nosaltres (i que John Wayne).⁹⁶

La violència a la família només la podem intuir per la seva absència. És versemblant que, en una societat on la presència de la petita violència és tan constant, no hi hagi ni un sol procés en el qual esclati entre marit i muller, entre pares i fills? L'única explicació possible és que la justícia no passa el llindar de la porta: afers privats.

Només dos processos ens permeten intuir aquesta *violència intrafamiliar*. Mireu el cas de Caterina, vídua del pare Joan Conill, el qual tenia fills del seu matrimoni anterior: acusa el seu fillastre Joan Conill i el seu cunyat Bernat Sala d'entrar a casa seva, i «ipso facto violentment y forçivolament obrir y despanyar las tanquaduras de las cambras y cofrans ... robant y saquijant ... com si fos roba de jovesos» (roba de genovesos = que està a disposició de tothom). Més greu: Joan Conill, la seva sogra i la germana de la sogra «pregueren a na Agna donzella de edat de vint anys poch mes o manco», filla de Caterina (és a dir, germanastra de Joan Conill), i «li pagaran de cosses y cobs de punys y la arrosegaran per terra». I dies després, «li ompliren la casa de gent armada de pedrenyals» i han segat «los blats de dita viuda casi verts». Quan Caterina presenta una denúncia a la justícia, els homes armats tornen a casa seva «y no trobant-se en dita casa sinó la dita Agna donzella sola y desamparada de tot remey ... (li) diguerent que rosegant la traurien de casa si ella parlava».⁹⁷

I tenim el gran cas de l'assassinat de la vídua Caterina Masbernada, que hem estudiat en un altre lloc (EATP, 1999). Un crim brutal: dos homes s'acosten al portal de casa seva una nit d'agost de 1565, mentre Caterina i dues amigues filen, d'esquena a la porta; una d'elles els veu de refiló, però abans no pugui avisar sona un tret que «feu molt gran tro y lo dit tro apagà tres lums que havia en dita botiga». Els «rollons o perdigons» de l'arcabús han fet «quatre forats» a Caterina Masbernada. Entre els gemecs de dolor crida «Mossenyer Sant Pere a vos me confés! mossenyer Sant Steva a vos me confés! mossenyer Sant Joan a vos me confés!», i també «ai, traydós traydós!, que no-y bastau vosaltres a matar-me», però mor poc després. Com que «tostemps feya bella luna que haguérem conegut un diner», i hi ha molta gent al carrer, tothom veu els assassins fugir. Costa que els testimonis gosin dir noms, però finalment el rumor pren força: ha estat Joan Clos, el nebot de la víctima, i un home de la seva confiança. Però... tot i que l'enquesta és llarga, i podem reconstruir amb precisió molts detalls (el vestuari dels assassins, el recorregut en la fuga, quines persones es creuen...) un silenci opressiu ens oculta les raons del crim: Joan Clos és fill del notari i jutge Pere Clos, l'home que controla tots els fils de la vida municipal.

96. Ja hem dit que els Manuals d'Acords només recullen aquestes aportacions per als anys 1553 i 1556-1559, però es devien fer anualment perquè quan s'anota hi ha regularment tres o quatre donzelles beneficiades (Manual d'Acords, I, 31/12/1553 [sic, hi diu 1554], 20/12/1556, 26/12/1557, 6/3/1558, 12/6/1559 i 3/12/1559).

97. Cúria XIV, 42 (1569).

Només una dona valenta gosa trencar aquest silenci còmplice (o poruc), i ens dona una pista sobre la causa de l'assassinat: «volen(t) dir la gent que lo dit fill de mossèn Clos la hauria morta perquè ... era estada trobada ab un capellà que feya malsos fets ab ella».

Una qüestió d'honor, al capdavant? Pot ser que l'honor familiar —especialment entre les famílies del grup dirigent— exigís càstigs a certes transgressions. No ho sabrem mai, no és una hipòtesi impossible. Sigui com sigui, ningú no ho investiga. Es deu entendre que les raons pertanyen a l'àmbit privat. No es torna a parlar en el procés de les causes del crim. Això sí: el rumor acompanyarà per sempre Joan Clos.⁹⁸

Per a les dones que pateixen «mala vida», la *separació legal* no és una opció. Implica iniciar processos en un àmbit llunyà, que sovint s'eternitzen o no es resolen, activar ressorts d'una altra galàxia als quals no tenen accés (Pérez, 1988; Ruiz i Macías, 2012). No ens ha d'estranyar que el volum d'aquest tipus de processos sigui molt baix en l'àmbit de tot Catalunya (Gil Ambrona, 1985): per a una dona humil de la Garrotxa acudir a aquestes instàncies és senzillament inimaginable, i no en trobem cap rastre, ni una sola referència indirecta en la documentació, a diferència del que passarà en àmbits urbans dos-cents anys més tard (Costa, 2008).

Deu quedar una certa solidaritat femenina, de grups d'autoajuda espontanis en el veïnat, en l'entorn familiar (García Herrero, 2014), que potser permeten amortir el patiment, però que certament no han de servir per a resoldre el problema.

I ens queda el buit interior, la malenconia associada a la rutina, a la manca d'estímul, un *estat depressiu*. Ens sembla que aquests conceptes que formen part de l'entorn de cadascun de nosaltres no corresponen als sentiments d'una dona analfabeta del segle XVI. Però quan Rafela, l'esposa del bracer Joan Plana, que segons un testimoni «li donava mala vida», ha de contestar la pregunta: «com proves?», diu: «Entre mal i bé. No em falta res, però...». Malenconia, en diuen de vegades les fonts (Morte, 2012: 215). *Spleen*, diria Baudelaire! I fuig.

Fugues

Que fàcil deu ser fugir essent home! Un home sol passa desapercebut, té les solidaritats implícites del seu ofici, pot tornar a començar (Candau Chacón, 2009). Però no trobem dones soles al segle XVI en la documentació olotina.

Imagineu un esclau negre fugitiu d'una plantació en un món de blancs. Tot-hom sap que és un fugat. Doncs el mateix passa amb una dona sola, físicament identificable en un món advers. Una dona és tan visible que no pot fugir sense col·laboradors (homes). I això, és clar, la porta a una zona de risc: implica moure's amb gent que voreja la llei. I dependre'n. Fugir de l'autoritat del marit per a quedar en mans d'algú altre.

98. Cúria XXIII, 7 (1578).

Tenim testimoni d'algunes altres *dones fugitives* a la comarca. Costa, però, escatir quan hi ha fuga voluntària i quan són víctimes d'un rapte, i tampoc sabem si pesa més el «factor atracció» d'un amor prohibit o el «factor expulsió» d'una vida difícil.

Per exemple: Anna, esposa de l'hostaler Benet Cabanyes, denuncia Pere Formanter, traginer, «de haver-me presa la persona mia a manibus et posse dicti viri mei»; després, retira els càrrecs.⁹⁹ En Guillem Figueres és inculpat de «aver-sa'n menada ha una dona».¹⁰⁰ També és denunciat Joan Serra, de Bianya, «inculpat de haver-se'n amanada una dona de son marit».¹⁰¹ O Joan Puigvert, «inculpat de haver recaptat y tinguda en la casa a Magdalena muller de Montserrat Puigvert la qual ... tenia apartada per a que son marit no la trobàs y aquella li havyan acompanyada».¹⁰²

Però suposant que es tracti de fugues voluntàries (que és molt suposar), són sempre amb un home. En altres àmbits s'han documentat fugues d'esposes que són acollides per institucions eclesiàstiques, o bé per xarxes de veïnatge o familiars (Morte, 2012: 220-223)

Només trobem dues dones que decideixen marxar per a començar una nova vida fugint d'una mala relació: Rafela Plana abandona marit i fillastres i es posa en mans d'un gascó que voreja la llei perquè l'acompanyi a l'Empordà (Padrós, 2019). Jerònima «per causa de alguna rahons y eo malls tractas y discordies entre dits sposos, se son desjuntats y separats lo hu del altre y vista dita separació la dita Hierònima desliverà de anar a la volta de Perpinyà per a córrer lo món com habans havia acostumat».¹⁰³

«Córrer lo món» per a una dona sola és una decisió insòlita, que la porta a llençar-se a una zona de risc, tant en els camins com en el destí.

Risc en els camins, on hi ha depredadors que perceben la fragilitat d'un objectiu sexual: Rafela Plana acabarà tenint relacions sexuals amb l'home que l'acompanya durant un parell de dies, que té passat i futur de bandoler; tot i que el procés no s'interessi per si ha estat una relació consentida, ha estat en tot cas consentida des de la desigualtat: Rafela depèn en tot d'un home violent de qui desconfia en començar la fuga («si no fos dit Joan Sala jo no fore nada ab dit Domenjó perquè no m-i fore fiada»).

I risc en el destí, on la delinqüència o l'inframon de la prostitució assetgen les fugitives.

La mirada pública només permet que hi hagi dones soles si és un estat transitori que es cura amb el temps: les «mosses», les «donzelles»... que es dediquen a

99. Notaria El Mallol, not. Salvi Esparreguera, prot. 82, 23/1/1539.

100. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Francesc çà Coma, 30/12/1569 (hi diu 1570).

101. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent. Francesc çà Coma 20/5/1573.

102. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent. Joan Bassols, 22/2/1575.

103. Cúria XXIV, 5 (1555). Les referències posteriors a Jerònima són d'aquest procés.

tasques domèstiques o al camp es casaran, si no són la tia soltera que viu sota l'aixopluc familiar de l'hereu. Sigui com sigui, a l'ombra d'un home.

Hi ha *amants ocasionals*, però això no dona estabilitat. «Ay mesquina!, no sé què s'és estat!, la malaventura m'a vista vuy», s'exclama la dona d'Antoni Caritat quan el seu marit dispara contra l'amant d'ella, en sorprendre'ls al bosc.¹⁰⁴ No sabem si aquest és el mal que ha comès Antiga, esposa de Miquel Masmijà: «inculpada de ésser cayguda en pena de cent açotts»... que es compensa amb el pagament simbòlic de dues perdius (equivalents a 2 sous).¹⁰⁵

Hi ha també *amants que conviuen*, però en aquest món, petit com és, on tot-hom sap qui és i d'on ve l'altre, aquestes relacions són difícils i mal vistes: Joan Solsona «viu concubinàriament» amb Francesca; tots dos són francesos, i la distància del seu origen els deu donar cert marge, però tot i això el lloctinent del veguer hi fica el nas.¹⁰⁶ A Olot, els representants municipals es queixen que hi ha «donas qui viuen amigades ab lahichs»¹⁰⁷ (laics) el 1574; i hi insisteixen uns anys després: «en la present vila y ha moltes persones amigades y agorrinades», s'escandalitzen els cònsols de la vila, que les vol expulsar el 1581.¹⁰⁸ Joan Hospital de Camprodon «tenia en amistat» una dona, tot i estar casat.¹⁰⁹ Però aquestes dones «amigades» solen ser víctimes d'un estat de fragilitat física o social: Francesca, la dona casada que ha «tingudes amos» amb Joan Alsina, era abans una «dona soltera inferma y persona molt defecta y que corria molt... de son cos fahen plahers carnals a qui volia».¹¹⁰ No es pot conviure fora del matrimoni i mantenir el prestigi social: Joan Amic «tenia públicament y palesa ... per amiga y amigada una tall anomenada Hierònima dona de mala fama». El matrimoni és imprescindible per a netejar la màcula: aquest Joan Amic i Jerònima, per exemple, es casen a tot córrer «tement que-ls oficials della present vila de Olot no li fessen alguna cosa». De fet el matrimoni és l'única opció estable de supervivència.

Però una dona ja casada en fuga no pot casar-se una altra vegada... en principi. Casar-se en aquest segle XVI, abans no es consolidin les directrius del concili de Trento, no depèn necessàriament encara d'una institució centralitzada com l'Església (Vinyoles, 1998). A Jerònima, per exemple, l'ha casat a Olot el daguer Bernat de la Vall (el nuvi és daguer). Ho fa en una cerimònia simple i privada. Es limita a agafar els nuvis per la mà i fer-los la pregunta: «vols per esposa...?». Ens podem imaginar que hi vam ser mirant el reflex en el mirall del *Matrimoni Arnolfini* de van Eyck, o llegint els versos de Jaume Roig a l'*Espill*: «sens testimoni, / féu matrimoni / o esposalles, / sens encartalles / ni capellà. / No hi apellà / algun parent / ni hom sabent».

104. Cúria XVIII, 2 (1518).

105. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, lloctinent Francescça Coma, 20/2/1558.

106. Cúria IV, Ibis (1572).

107. Manual d'Acords II (23/5/1574).

108. Llibre Deliberacions Consolat (Manual d'Acords III), 7/5/1581.

109. Cúria XXVII, 5 (1574).

110. Cúria IV, 1 (1572).

Hi deu haver, doncs, en un món tan fragmentat, l'opció de *casar-se més d'una vegada* confiant que la distància sigui prou gran per a garantir que la informació no arribi (Candau Chacón, 2016). És el que ha fet, per exemple, aquella Jerònima que hem vist que havia deixat un marit enrere: «stant dins Perpinyà en lo ostal per intermedi de alguns tacanys y afrontadors han guiyat y fet sposar dita Hierònima ja casada abans». Aquest segon matrimoni és tan precipitat com el primer que va fer a Olot: «com hera dona pública y vella lo dit Genís Steve Borrell per haver son cors complit de ella li faheren sposar dita Hierònima cosa per cert de gran maldat».¹¹¹ De fet, un segon matrimoni així és el que devia imaginar Joan Sala quan va animar Rafela Plana a fugir amb Domenjó de Bigorra: «veste'n ab ell, què faràs ab ton marit qui-t dona tant mal temps? ell dit Domenjó o bé t'esposarà en part que no-t cal haver ancie de res».

Hi ha d'haver, a més, especialment al camp, molts *matrimonis «de fet»*, en una zona de grisos en la qual la mirada de la comunitat és l'autoritat àgrafa que certifica i dona validesa a la relació, i que de fet l'Església reconeixia com a vàlids —però no l'autoritat civil (Vinyoles, 1998). Bernat Bolets, a qui han matat fa poc el pare i que veu com la Joana a qui s'estima («li amostrava alguna voluntat y li feya demostrations de amor») ha estat promesa a un altre, li diu «aquestes paraules formals»: «bé podem fiar de nosaltres, que bé sou segura de mi que jo us vul per muler, y pus vos vul per muler vos me donau lo cos y yo a vos». En efecte, Bernat «agué carnalment part de ella». L'endemà, els sorprèn a casa el cunyat del noi i li recrimina «perquè avia fet lo que feya ço es de fastagar ni aver part ab ella», i el noi respon: «com no-u puch fer pus és ma muler?». El més extraordinari és que el cunyat ho accepta amb naturalitat!: «dix que bé li pleya pus ere sa muler», i després ho accepta també tota la família del noi (mare, oncles...). Conviuen amb normalitat diverses nits... fins que ell marxi i, temps després, es casi amb una altra (Joana «pocs dies ha, ha hoyt a dir» que s'ha casat amb una germana d'en Coll de la Pineda); però ella es veu amb prou força per acudir a la justícia i reclamar que «li sie donat per marit y que aquel vol sie seu y ella sua».¹¹²

Hi ha també l'opció d'*amistançar-se al marge de la llei*. Hi ha un mercat d'homes que busquen dones soles, bé perquè estan al marge de la llei, bé perquè estan del cantó de la llei (de Déu): bandolers i capellans.

Hi ha sempre dones en òrbita al voltant dels bandolers: «en les últimes torbacions e infestacions feren los bandolers» al vescomtat de Bas, es van endur Anna Galcerana a Joanes, «ahont la tingueren molt temps mantenint-la ab lur depravat art»;¹¹³ Domenjó de Bigorra, bandoler pres, ens explica que «jo bé he tinguda en amiat huna dona de Castellfolli a qui diuen na Plantosa però ara no està ab mi».

Per altres raons ben diferents, també hi ha dones solteres al voltant dels capellans. «Jo no us coneix per capellà ni portau àbit de capellà que més portau

111. Cúria XXIV, 5 (1555).

112. Cúria IX, 26 (1537).

113. Notaria del Mallol, not. Cebrià Closells, núm. 96, 4/7/1570.

àbit de ruffià que de capellà», diu el veguer quan troba el capellà de Molló en una casa de Llanars, «en camisa, amb una dona» («la viuda Rossa») —encara que un testimoni ens diu «al lit de dita viuda despullats».¹¹⁴ No és un cas aïllat: quan Joan Clos vol desacreditar un testimoni contrari, deixa anar que Gabriel Lauro «molt sovint se embriagua y ses fet bort fil de un capalà qui's diu Mossèn Anglada domayer de Olot»;¹¹⁵ el capellà Joan Lescura de Sant Martí Sacalm té una filla, Margarida, «bastarda», amb la vídua Anna Bellió (Solà, 2017). El municipi olotí, en la seva croada per la moralitat, ha de fer crides al bisbat perquè expulsi de la vila «les dones amigades ab capellans»;¹¹⁶ no sembla que amb gaire èxit, perquè les ha de reiterar: «expelir de la present vila lo mossèn Joan Piquer prevere per... viure concubinàriament y públicament ab scàndol del poble».¹¹⁷

I penseu que a l'esglaió de sota hi ha l'abisme de la pobresa extrema i la *prostitució*, que xucla qualsevol cos errant que hagi trencat amb els seus sistemes de referència. Ha estat el cas de Francina de Pardines, esposa infidel i assenyalada per tots, que ha fugit amb un dallador gavatx: «va rodant lo món he per los bordells»;¹¹⁸ i quan Jerònima ha fugit del seu marit i ha anat a Perpinyà acaba essent «dona pública y vella»;¹¹⁹ també deu ser el cas de Francesca, la francesa que «ere dona soltera inferma y persona molt defecta y que corria molt... de son cos fahen plahers carnals a qui volia».¹²⁰

La universitat d'Olot fa crides a l'expulsió de prostitutes de la vila, però el fet mateix que les hagi de reiterar demostra que la presència ha de ser constant: «atès Joana Solera e moltes altres dones estan públicament amigades i concubinàriament ... que sien donades una i dos requestes ... als honor lloctinent que expelesca i foragite la dita Joana Solera i altres dones enamorades»¹²¹ (1551), «que sia request lo veguer i lloctinent en debita forma que treguen de la vila i terme d'Olot tots los concubinaris i concubinàries públiques»¹²² (1552), «que per lo que convé i toca al servei de Déu i a la salut de les nostres ànimes i bé de la república i per molts bons respectes nostras ànimes morents ques ab los rameis de iustitia necessaris trague e foragite... a madona Margarida Massegura, madona Francina Ros, madona Alcanar(?) Piusagala mestressa del tint maior, na Fargota, la dona den Fuylo teixidor, Anna Font, Magdalena de Pargas, la dona del mestre del tint de m^o Colfarrer, n^a Andressa, Madona Margarida qui fonch dida de Cadevall les quals molt temps fa estan amigades concubines públiques perseverant molt fa en llur detestable pecat»¹²³ (1556). I els representants municipals reclamen al llocti-

114. Cúria XX, 24 (1533).

115. Cúria XI, 26 (1565).

116. Manual d'Acords II (23/5/1574).

117. Llibre Deliberacions Consolat (Manual d'Acords III) (4/9/1588).

118. Cúria XXI, 2 (1444).

119. Cúria XXIV, 5 (1555).

120. Cúria IV, 1 (1572).

121. Manual d'Acords, I (8/8/1551).

122. Manual d'Acords, I (2/8/1552).

123. Manual d'Acords I (28/3/1556).

nent que compleixi una crida que ell mateix ha fet d'expulsió de les «concubinàries públicas» (1570).¹²⁴

No les hem d'imaginar com a dones lliures. Ja hem vist que són fràgils. I estan en mans d'homes: del pare Rafel Martí se'ns diu que «usa també de alca-botaria y actes molt il·lícits y abominiabls en ofensa de Déu»;¹²⁵ Joan de la Murt és també «inculpat de alcavot»;¹²⁶ a l'olotí Miquel Coll se li fa un procés a Sabadell per incitar a la prostitució a Victòria Rabaquer de Martorell;¹²⁷ potser també és el que se'ns vol suggerir quan s'acusa Miquel Civilla de ser «persona tan vil hi abiecta té acostumat de servir de music tanborinayre hi truan a les dones de dita vila».¹²⁸

Més enllà només hi ha la mendicitat, que va associada a la malaltia, i que deu fer pànic en un món sense airbags socials —més enllà de la família: «en la present vila y ha alguna dona pobra y miserable y que té criatures molt mal adobades de tinya y ella té algun bras gastat».¹²⁹

Per a construir un futur una dona en fuga necessita estabilitat. Rafela Plana, que, si recordeu, havia fugit del seu marit perquè li donava «mala vida», té una sola opció, que és la de l'*acord*. Entre l'Empordà i Olot hi ha vies fluïdes, i Rafela fa arribar missatges al seu marit. Deu dies després en Rigó, pare, li ha dit «que algú li havia donat encàrrec de dir-me que si jo volia cobrar ma muller que ell me donave duas quorteras de forment».

No en sabem res, d'aquests acords. Ni en el cas de Rafela ni en cap altre. Dues quarters de blat sembla un preu més aviat mòdic per «pagar» una dona. Aquest 1562 el blat es deu pagar pels volts de 10 sous/quartera,¹³⁰ o sigui que Rafela valora la seva llibertat en una lliura. El funeral d'Eulàlia, vídua d'un sabater empobrit, costa sis vegades més.¹³¹ Els cònsols d'Olot cobren 20 lliures de salari i «no basten per pagar la gramalla, manto y caparó de grana».¹³² Una mica més d'una lliura és el que cobra un aprenent de pareire cada quinze dies,¹³³ o el que cobren cada setmana els qui treballen a la fortificació de Roses, els qui persegueixen bandolers, l'andador del gegant d'Olot. De fet, és gairebé el valor d'una violació: el lloctinent fa pagar un ducat (és a dir, una lliura i quatre sous) aquest mateix any 1562 per «ésser entrat a una casa de una dona per forsa y voler-la conèixer carnalment y per forsa».¹³⁴

124. Cúria XII, 8 (1570).

125. Llibre Deliberacions Consolat (Manual d'Acords III) (28/6/1587).

126. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558 lloctinent. Joan Terrada (àlies) Pascol, 21/9/1560.

127. Arxiu Històric de Sabadell, AMH 2473/7 (1593).

128. Cúria XXIII, 7 (1578).

129. Llibre Deliberacions Consolat (Manual d'Acords III) (21/5/1581).

130. Notaria del Mallol, not. Closells, núm. 91, 3/6/1561. Els anys dolents el preu pot arribar als 20 s/q, però això no passarà fins 1572.

131. Cúria III, 14, 1577.

132. Manual d'Acords II (31/3/1566).

133. Cúria, XVII, 13, 1548.

134. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional núm. 38, sotsvegueries núm. 1558, compte 1560-1562, 4/8/1561.

No menystinguem, però, la immensa desigualtat d'aquest món. Una lliura deu ser molt per a Rafela, que és l'esglaó més baix en qualificació professional («mossa a casa d'en Raquesens»), essent a més com és dona, i fugitiva, que probablement està a dispesa i per tant té un sou més en espècie que monetaritzat (Roca, 2005). Penseu-ho en producte: imagineu la feina que us representaria treballar durant dos anys una superfície d'uns 3.000 m² (és a dir, uns 55 x 55 metres) per a obtenir-ne uns 70 litres de gra.¹³⁵ Mesurat així, en suor i en temps, ja sembla més.

Rafela, Jerònima, altres dones rebels... no tenien cap oportunitat. Com els fugitius de les plantacions americanes, no tenien opció d'una vida en llibertat, sinó que havien d'escollir entre dos estils de vida enormement frustradors, i en tot cas triaven el menys destructiu (Martínez, 1987: 562). I com passa en els finals dels melodrames de Douglas Sirk, el menys destructiu és —per als casos que podem documentar— tornar enrere, afrontar com Sísif un retorn etern a les rutines, l'ofec, la violència sorda, la «mala vida»; sens dubte en un entorn de major feblesa, de desconfiança, de culpabilització. Però recordeu que el Sísif de Camus, quan veu la pedra rodolar avall, tot i saber que és en un etern retorn de patiment, té una espurna lúcida d'orgull rebel. I per això tres anys després de tornar a casa, altra vegada ofegada en l'entorn del marit que li dona «mal temps», quan tota la comunitat protegeixi amb el seu silenci la recerca judicial sobre l'assassinat de madò Masbernada que ha comès l'hereu del prohoms de la vila, només una dona gosarà trencar l'*omertà*: la nostra Rafela Plana.

Cloenda

Tot i el desinterès aparatós de les fonts i les institucions, un acostament microhistòric a la documentació ens permet captar la radiació de fons que s'amaga darrere del que semblen silencis. Si les busquem, hi trobem les dones que la documentació no mira, i, si ens hi acostem prou, podem entendre les pressions que les envolten, i agafen sentit molts dels seus actes.

Les petites històries són l'escletxa que ens permet accedir a un món en conflicte. Hi naveguem a cegues, certament, perquè ens formem opinions a partir de referències atzaroses, de fets que ens han arribat transmesos aleatòriament. Però la història local, precisament per la seva petitesa, ens permet com a mínim llegir-les en un context, moure'ns entre «big data» però amb un univers finit, intuir connexions i continuïtats.

No cal trobar una «pedra Rosetta», un document clau que ens obri la visió. Tots els arxius locals són plens de referències insignificants que posades en context ens permeten desxifrar moltes lògiques significatives. Hi ha centenars d'històries esperant en els arxius de tots els pobles, milers de noms sense identitat que en creuar les dades reviu.

135. La quartera d'Olot i de Besalú equival a 2.977,34 m². I cada quartera són de mitjana uns 70 litres de gra.

La visió que en resulta ens posa de manifest pressió i violència contra les dones, en l'àmbit institucional o familiar, de naturalesa variant (econòmica, sexual...), persistent, estructural. L'evidència és aclaparadora! I tanmateix, mai la historiografia de l'àmbit de la Garrotxa no s'hi havia referit, tot i que la documentació que hem citat, per bé que inèdita, ha estat sempre a l'abast de tothom.

Però per a trobar la resposta cal que ens haguem fet abans la pregunta, i per això s'obre davant de tots l'immens repte de reescriure els grans conflictes a l'escala local, que és on tenen sentit. La violència que hem documentat a partir de documents ordinaris a l'Olot del segle XVI segur que és estructural, idèntica a la que s'ha de donar en altres poblacions, amb com a mínim tanta documentació com l'olotina. És tasca dels historiadors honorar aquestes víctimes.

I valorar les revoltes, per petites que siguin. La nit que va creuar l'hort de casa seva sense mirar enrere «lexant a dit mon marit y a mas fillastres al llit», el dia que va tenir el valor de denunciar davant la justícia les raons de l'assassinat de Caterina Masbernada (que tothom murmurava però ningú deia en veu alta)... Rafela Plana va revoltar-se.

La seva revolta no tenia cap opció d'èxit... com a lluita individual. Però és que no l'hem de llegir només com una gota d'aigua caiguda d'un núvol, sinó com a part d'una pluja irregular però imparable: la seva valentia anava en paral·lel amb la fuga de Jerònima cap a Perpinyà, amb la decisió de la vídua Clapera d'enfrontar-se al batlle el dia del seu desnonament, amb el valor de Caterina Sebastiana de denunciar el seu violador, amb el d'Antiga Aruga de portar a la justícia el seu dret a heretar, amb el de tantes dones sense nom que en l'àmbit domèstic o comercial o religiós o agrari van posar en qüestió límits imposats i van empènyer el mur en una revolta inútil per a cadascuna d'elles però transcendent com a tempesta col·lectiva.

Aquestes microrevoltes van contribuir a posar en qüestió estructures de dominació que semblaven eternes però que eren temporals, que semblaven sagrades però que eren inventades. Sens dubte ha estat una lluita amb avenços i retrocessos, no sempre les esquerdes provocades per conflictes dolorosos han fet col·lapsar les velles estructures. Però sense la suma de fracassos de totes les Rafeles, Jerònimes, Caterines i Antigues... que ens han precedit no hauríem mai pogut començar el camí de la justícia i la dignitat. I la lluita continua.

Bibliografia citada

- ALMAZÁN, I. (1989). «Terrassa en els segles XVI i XVII, entre la solidaritat i la por». *Terme*, 4, 43-53.
- ÁLVAREZ BEZOS, S. (2013). *Violencia contra las mujeres en la Castilla de final de la Edad Media*. Tesis doctoral, Valladolid: Universidad de Valladolid.
- CANAU CHACÓN, M. L. (2009). «Entre lo permitido y lo ilícito: la vida afectiva en los Tiempos Modernos». *Tiempos Modernos*, 18.
- (2016). «Mujeres ante la justicia: bigamas en la Sevilla Moderna». *Historia et Ius. Rivista di storia giuridica dell'età medievale e moderna*, paper 33, 9/2016, 1-14.

- COLOMER, J. (2018). «Empresàries olotines del segle XIV». *El Cartipàs*, 109, 4.
- CÓRDOBA DE LA LLAVE, R. (2008). «Consideraciones en torno al delito de agresión sexual en la Edad Media». *Clío & Crímen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 4, 187-202.
- COSTA, M. (2008). «El divorci a la Catalunya de l'Antic Règim, un fenomen femení». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIX, 179-196.
- EATP de 3r de BUP de l'IES la Salzedra (1999). «Sou morta o viva? Un assassinat a l'Olot del segle XVI». *Annals del Patronat d'Estudis d'Olot i comarca*, 131-153.
- FARRENY I SISTAC, M. D. (2004). *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GARCÍA HERRERO, M. C. (2014). «Solidaridad femenina ante el maltrato marital a finales de la Edad Media. Algunas intervenciones de la reina de Aragón». A: GARCÍA HERRERO, M. C. ; PÉREZ GALÁN, C. (coord.). *Mujeres de la Edad Media: actividades políticas, socioeconómicas y culturales*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 113-138.
- GAUTIER, A. (2003). «Mujeres y colonialismo». A: FERRO, M. (ed.). *El libro negro del colonialismo. Siglos XVI al XXI: del exterminio al arrepentimiento*, Madrid: La Esfera de los Libros, 677-723.
- GIL AMBRONA, A. (1985). «La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII. (Proyección social de lo «femenino» y justicia eclesiástica)». *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 1, 79-94.
- (2008). *Historia de la violencia contra las mujeres. Misoginia y conflicto matrimonial en España*. Madrid: Cátedra.
- GUAL, X.; MILLÀS, C. (n. d.). «La nupcialitat al Baix Llobregat als segles XVI i XVII» [en línia]; consultat a <<http://www.xtec.cat/~xgual1/nupcialitat.pdf>>.
- IGLÉSIES, J. (1979-1981). *El Fogatge de 1553: transcripció i estudi*. 2 vols. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- MANTECÓN, T. A. (2002). «Mujeres forzadas y abusos deshonestos en la Castilla moderna». *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 20, 157-185.
- MARTÍNEZ PELÁEZ, S. (1987). *La patria del criollo. Ensayo de interpretación de la realidad colonial guatemalteca*. Puebla: Universidad Autónoma de Puebla.
- MONTALVATJE Y FOSSAS, F. (1889). *Noticias históricas*. Olot: Juan Bonet, vol. IV.
- MORTE ACÍN, A. (2012). «Que si las oían reñir o maltratar el marido a la mujer la socorriesen: familia, vecindad y violencia contra la mujer en la Edad Moderna». *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 30, 211-228.
- PADRÓS, J. A. (2018). «Dos assassinats, nou bruixes i un llibre d'encanteris. Tres processos inèdits del Ripollès a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2015-2016, 401-439.
- (2019). «Una dona que fuig». *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 30, en premsa.
- PEÑA DÍAZ, M. (2015). «La mala vida del clero. Abusos sexuales (siglos XVI-XVIII)». *Andalucía en la Historia*, 47, 50-53.
- PÉREZ I MOLINA, I. (1988). «Dona i legislació a la Catalunya del segle XVIII. Processos de separació matrimonial». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 8, 259-266.
- PERFETTI, L. (2015). «Taking Women's Work Seriously». A: FOKA, A., LILIEQUIST, J. (eds.). *Laughter, Humor, and the (Un)Making of Gender*. Nova York: Palgrave Macmillan, 47-63.
- ROBERT, J.-C. (2008). «Le viol et sa répression par les juridictions intermédiaires du Roussillon au XVIIIe siècle». A: LARGUIER, G. (ed.). *Les justices royales secondaires en Lan-*

- guedoc et en Roussillon, xviiie-xviii siècles*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.
- ROCA, P. (2005). «¿Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)». *Historia Agraria*, 35, 49-92.
- ROIG VIDAL, J. (2011). «El bandolerisme i altres problemes socials a Ulldecona a l'Edat Moderna». *Rails*, 27, 66-73.
- RUBIO VELA, A. (1988). *El procés de Sueca. La mala vida en la comunitat rural del Trescents*. València: Bromera.
- RUIZ SASTRE, M.; MACÍAS DOMÍNGUEZ, A. M. (2012). «Cuando el amor desaparece. Ruptura de noviazgo y separación matrimonial en el Antiguo Régimen, el caso del Arzobispado de Sevilla». A: SERRANO MARTÍN, E. (ed.). *De la tierra al cielo: Líneas recientes de investigación en historia moderna*. Saragossa: FEHM – Institución Fernando el Católico, vol. 2, 997-1014.
- SOLÀ, X. (2017). «Capellans apòstates i dissoluts». *El Cartipàs*, 102, 4.
- VIGARELLO, G. (1999). *Historia de la violación (siglos xvi-xx)*. Madrid: Cátedra.
- VINYOLES, T. (1998). «Festes i alegries baixmedievals». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 13, 42-61.

